

POUČENIE A SÚHLAS PACIENTA V AMBULANCIÍ PEDIATRA

JUDr. MUDr. Peter Kováč, PhD.

Ústav súdneho lekárstva LF UK, Bratislava

Základnú právnu úpravu informovaného súhlasu v Slovenskej republike obsahuje Dohovor o ochrane ľudských práv a dôstojnosti človeka v súvislosti s aplikáciou biológie a medicíny, Ústava SR, zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Vlastná úprava poučenia pacienta a jeho súhlasu s poskytovaním zdravotnej starostlivosti je obsiahnutá v § 6 zákona o zdravotnej starostlivosti. V porovnaní s predchádzajúcim stavom je aktuálna úprava určitým pokrokom v niektorých čiastkových oblastiach, avšak inde je zdrojom problémov v každodennej praxi, a to najmä v ambulanciách poskytujúcich zdravotnú starostlivosť osobám mladším ako 18 rokov.

Kľúčové slová: zdravotnícka legislatíva, informovaný súhlas, forma súhlasu, Slovensko, problémy.

Pediatr. prax, 2007; 5: 285–287

Úvod

Súčasnú medicínske právo dáva dôraz na získanie informovaného súhlasu od pacienta pred vlastným poskytnutím zdravotnej starostlivosti. Takémuto súhlasu má predchádzať poučenie pacienta o charaktere starostlivosti, ktorú pacientovi bude zdravotnícky pracovník poskytovať. Informovaný súhlas je významným pilierom moderného ponímania zdravotníctva a výrazným spôsobom zapája pacienta do procesu liečby, pričom zvyšuje jeho právne aj zdravotnícke povedomie.

Na tému poučenia a informovaného súhlasu už bol publikovaný článok v roku 2004 (1), avšak odvtedy nastali legislatívne zmeny spočívajúce v prijatí úplne novej zdravotníckej legislatívy. Tieto legislatívne zmeny možno hodnotiť v zásade pozitívne, ale z hľadiska poskytovania zdravotnej starostlivosti osobám mladším ako 18 rokov možno jednoznačne tvrdiť, že ide o výrazný krok späť.

Právne základy informovaného súhlasu

Základnú právnu úpravu informovaného súhlasu v Slovenskej republike obsahuje Dohovor o ochrane ľudských práv a dôstojnosti človeka v súvislosti s aplikáciou biológie a medicíny (3) a zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej iba „zákon o zdravotnej starostlivosti“) (4). Dohovor má podľa článku 7 odsek 5 Ústavy Slovenskej republiky prednosť pred zákonmi. Vnútroštátna úprava je realizovaná v zákone o zdravotnej starostlivosti. Viac ako dva roky praktickej aplikácie zákona ukázali, že súčasná úprava nezodpovedá potrebám bežnej pediatrickej praxe.

Informovaný súhlas v jednotlivých situáciách

Vlastná úprava poučenia pacienta a jeho súhlasu s poskytovaním zdravotnej starostlivosti je obsiahnutá v § 6 zákona o zdravotnej starostlivosti. Ose-

trujúci zdravotnícky pracovník je povinný informovať o účele, povahe, následkoch a rizikách poskytnutia zdravotnej starostlivosti, o možnostiach voľby navrhovaných postupov a rizikách odmietnutia poskytnutia zdravotnej starostlivosti. Okruh osôb, ktorým sa poskytuje poučenie je určený taxatívne v § 6 ods. 1 a § 6a zákona o zdravotnej starostlivosti.

Poučenie sa poskytuje predovšetkým osobe, ktorej sa má zdravotná starostlivosť poskytnúť, ak je spôsobilá na udelenie informovaného súhlasu. Zákon rieši spôsobilosť na udelenie informovaného súhlasu iba nepriamo tým, že definuje, kto nemôže udeliť informovaný súhlas. V súlade s ustanovením § 6 ods. 1 písm. b) informovaný súhlas udeliť nemôže:

- maloleté dieťa,
- osoba pozbavená spôsobilosti na právne úkony,
- osoba s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony.

Tieto osoby sú v zákone označené ako osoby nespôsobilé udeliť informovaný súhlas. Z toho sa dá potom odvodiť, že osobou spôsobilou udeliť informovaný súhlas je iba plnoletá osoba spôsobilá na právne úkony, teda spravidla osoba staršia ako 18 rokov.

V prípade osôb nespôsobilých udeliť informovaný súhlas je zdravotnícky pracovník povinný poučiť namiesto takejto osoby jej zákonného zástupcu, opatrovníka, poručníka, inú fyzickú osobu ako rodič, ktorá má maloleté dieťa zverené do osobnej starostlivosti, osobu, ktorá má dieťa v náhradnej osobnej starostlivosti, osobu, ktorá má dieťa v pestúnskej starostlivosti, osobu, ktorá má záujem stať sa pestúnom a má dieťa dočasne zverené do starostlivosti, alebo štatutárneho zástupcu zariadenia, v ktorom sa vykonáva rozhodnutie súdu o nariadení ústavnej starostlivosti alebo rozhodnutie súdu o uložení ochrannej výchovy. V prípadoch, keď sa poučenie poskytuje zákonnému zástupcovi osoby nespôsobilé udeliť informovaný súhlas je stanovená povinnosť vhodným spôsobom poučiť aj osobu nespôsobilú dať informovaný súhlas. Ošetrojúci

zdravotnícky pracovník je povinný poskytnúť poučenie zrozumiteľne, ohľaduplne, bez nátlaku, s možnosťou a dostatočným časom slobodne sa rozhodnúť pre informovaný súhlas a primerane rozumovej a vôľovej vyspelosti a zdravotnému stavu osoby, ktorú má poučiť.

Osobitne je upravené v § 6a zákona o zdravotnej starostlivosti poučenie v prípade ženy, ktorá požiadala o utajenie svojej totožnosti v súvislosti s pôrodom. Toto ustanovenie je špeciálne vo vzťahu ku všeobecnej úprave v § 6, takže aj v prípade že ide o osobu, ktorá je inak nespôsobilá udeliť informovaný súhlas (napríklad 14-ročné tehotné dievča pred pôrodom), bude poučená takáto osoba.

Tak, ako to bolo aj v úprave poučenia v zákone č. 277/1994 Z. z. aj táto úprava sa zaoberá obsahom poučenia iba v hrubých rysoch. Poučenie má obsahovať informácie o účele, povahe, následkoch a rizikách poskytnutia zdravotnej starostlivosti, možnosť voľby navrhovaných postupov a riziká odmietnutia poskytnutia zdravotnej starostlivosti. Zákon o zdravotnej starostlivosti stanovuje presnejší obsah poučenia iba pri biomedicínskom výskume (§ 27 ods. 2) a sterilizácii (§ 40 ods. 3).

Isté rozšírenie požiadaviek na obsah poučenia možno nájsť v Etickom kódexe zdravotníckeho pracovníka, ktorý je prílohou zákona č. 578/2004 Z. z. o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti, zdravotníckych pracovníkoch, stavovských organizáciách v zdravotníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej iba „zákon o poskytovateľoch“). Dodržiavanie etického kódexu je povinnosťou uloženou zdravotníckemu pracovníkovi v § 80 ods. 1 písm. d) zákona o poskytovateľoch. Etický kódex stanovuje, že „zdravotnícky pracovník je povinný v rozsahu svojich kompetencií zrozumiteľným spôsobom poučiť pacienta alebo jeho zákonného zástupcu o charaktere ochorenia, zamýšľaných diagnostických a liečebných postupoch vrátane rizík o uvažovanej prognóze a o ďalších dôležitých okolnostiach, ktoré môžu nastať v priebehu diagnostiky a liečby.“

V zásade by poučenie pacienta malo obsahovať nasledovné informácie:

1. zdravotný stav a diagnózu pacienta;
2. podstatu navrhované zákroku, najmä,
 - I. druh,
 - II. rozsah,
 - III. závažnosť,
 - IV. predpokladaný priebeh,
 - V. následky,
 - VI. konkrétne so zákrokom spojené riziká a pravdepodobnosť ich výskytu,
 - VII. možnosť zhoršenia stavu po zákroku;
3. možnosť navrhovaný zákrok kedykoľvek odmietnuť;
4. prípadné rovnocenné alternatívy ku navrhovnému zákroku;
5. predpokladaný vývoj zdravotného stavu po zákroku a bez zákroku (2).

Poučenie pacienta je nedostatočné, ak neobsahuje informácie podstatné pre rozhodnutie o prijatí rizika zákroku. Poučenie nesmie byť zavádzajúce alebo dokonca nepravdivé. Pacienta treba pravdivo informovať aj o tom, ako navrhovaný zákrok zasiahne do jeho organizmu, najmä z hľadiska funkcií jednotlivých orgánov a organizmu ako celku.

Vyšetrovacie a liečebné výkony vrátane ústavnej zdravotnej starostlivosti možno vykonať bez informovaného súhlasu vtedy, ak od pacienta vzhľadom na jeho zdravotný stav alebo od jeho zákonného zástupcu nemožno súhlas vyžiadať, ale ho možno predpokladať. Rovnako sa informovaný súhlas nevyžaduje, pokiaľ ide o ochrannú liečbu nariadenú súdom. Do ústavnej starostlivosti možno prevziať osobu bez informovaného súhlasu len v prípadoch ak:

- šíri prenosnú chorobu, ktorá závažným spôsobom ohrozuje jej okolie,
- v dôsledku duševnej choroby, alebo s príznakmi duševnej poruchy ohrozuje seba alebo svoje okolie, alebo ak hrozí vážne zhoršenie zdravotného stavu postihnutého.

Terapeutické privilégium

Zákon o zdravotnej starostlivosti nerieši dostatočne možnosť aplikovať tzv. „terapeutické privilégium“, čo má jednoznačne vzťah ku obsahu poučenia. Terapeutické privilégium je možnosť lekára samostatne zvážiť, či bude pacienta informovať o jeho zdravotnom stave úplne. V niektorých prípadoch totiž môže úplná informácia o zdravotnom stave viesť ku rozhodnutiu pacienta ukončiť svoj život. V minulosti bol lekár oprávnený podľa § 15 ods. 1 zákona č. 277/1994 Z. z. upraviť v záujme pacienta obsah poučenia, nakoľko citované ustanovenie zákona stanovovalo, že: „*Obsah vhodného poučenia určuje lekár v každom prípade individuálne tak, aby bolo urobené ohľaduplne a eticky a aby u pacienta nenarúšalo liečebný proces.*“

V súčasnosti možno odvodiť terapeutické privilégium z § 6 ods. 2 zákona o zdravotnej starostlivosti, podľa ktorého poučenie má byť poskytnuté „... *ohľaduplne... a primerane... zdravotnému stavu osoby,*“ ktorá sa má poučiť. Treba dôrazne upozorniť, že terapeutické privilégium nie je použiteľné všeobecne. Je určené iba pre výnimočné situácie, v ktorých je fakticky dôležitejší medicínsko-etický princíp beneficencie (*salus aegroti suprema lex*) a non-maleficiencie (*primum non nocere*) pred právom na sebaurčenie pacienta. Aj v takýchto situáciách má však pacient právo na informáciu o svojej diagnóze.

Úplnosť, spôsob a forma poučenia

Súčasná úprava v zásade nevyžaduje, aby poučenie pacienta bolo úplné. Úplné poučenie pacienta je povinné prakticky iba v prípadoch, v ktorých si takéto poučenie pacient sám vyžiada. Bolo by vhodné, aby sa úplné poučenie poskytovalo povinne prínajmenšom v prípadoch prenosných ochorení, pretože by potom bolo jednoducho preukázateľné, že takýto pacient vedome porušil obmedzenia, ktoré musel strpieť v súvislosti s jeho zdravotným stavom (k tomu pozri zákon č. 355/2007 Z. z. o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia a o zmene a doplnení niektorých zákonov).

Spôsob poučenia vo všeobecnosti nie je zákonom o zdravotnej starostlivosti stanovený, v praxi bude najčastejšie ústne poskytnuté poučenie. Používajú sa aj písomne sformulované poučenia, ku ktorým môže zdravotnícky pracovník poskytovať ústne doplňujúce informácie.

Poskytnutie poučenia je povinnosťou zdravotníckeho pracovníka, avšak pre pacienta a jeho prípadného zákonného zástupcu ide o právo, s ktorým môže slobodne disponovať. V tejto súvislosti treba upozorniť, že poučiť treba každého pacienta, teda aj lekára, ktorý je v danej konkrétnej situácii v postavení pacienta. Práva na poučenie sa pacient alebo jeho zákonný zástupca môže vzdať, pričom o vzdaní sa práva na poučenie treba podľa § 6 ods. 3 zákona o zdravotnej starostlivosti urobiť záznam. To, že tento záznam musí byť písomný a treba ho urobiť do zdravotnej dokumentácie vyplýva až z § 6 ods. 9 v spojení s § 21 ods. 1 písm. b) zákona, kde sa upravuje obsah zápisu do zdravotnej dokumentácie.

V praxi vzniká problém v dôsledku formulácie použitej v § 21 ods. 1 písm. b) zákona o zdravotnej starostlivosti, podľa ktorej zápis do zdravotnej dokumentácie zapisuje okrem iného aj „*spôsob poučenia a obsah poučenia.*“ De facto ide o uzákonenie písomnej formy poučenia. Uvedená formulácia kladie na zdravotníckeho pracovníka povinnosť, ktorú reálne možno splniť iba ťažko, kvôli časovým nárokom na zapísanie obsahu poučenia. Lekári povinnosť zapísať obsah poučenia do zdravotnej dokumentácie

buď celkom ignorujú, alebo riešia situáciu formuláciou „*pacient poučený*“ zapísanou do zdravotnej dokumentácie. To však nemožno považovať za splnenie zákonom uloženou povinnosťou.

Problémové oblasti

Informovaný súhlas je definovaný v § 6 ods. 4 ako preukázateľný súhlas s poskytnutím zdravotnej starostlivosti, ktorému predchádzalo poučenie. Vzhľadom na možnosť súhlasiť s poskytnutím zdravotnej starostlivosti aj po odmietnutí poučenia sa za informovaný súhlas považuje aj súhlas so zdravotnou starostlivosťou po odmietnutí poučenia. Preukázateľnosť udelenia informovaného súhlasu znamená, že v prípade sporu dôjde ku faktickému obráteniu dôkazného bremena v neprospech zdravotníckeho pracovníka. Takýto pracovník bude musieť preukázať splnenie zákonnej povinnosti, teda získanie informovaného súhlasu v preukázateľnej forme. Pochopiteľne, že najväčší stupeň právnej istoty v takejto situácii poskytuje písomný informovaný súhlas.

Zákonodarcom použitá formulácia „preukázateľný súhlas“ implikuje, že súhlas nemá predpísanú formu, teda možno použiť prakticky každú formu, ktorá zaručuje, že v prípade potreby bude môcť zdravotnícky pracovník získanie súhlasu preukázať. V zásade by teda bolo možné súhlas udeliť akýmkoľvek spôsobom – písomne, ústne alebo konkludentne (napríklad sprístupnením žily na odber krvi). Písomná forma súhlasu je predpísaná zákonom o zdravotnej starostlivosti iba v prípade účasti na biomedicínskom výskume (§ 27 ods. 1), pri odbere orgánov a tkanív a buniek od živého darcu (§ 36 ods. 2), prenose orgánov, tkanív a buniek do tela príjemcu (§38 ods. 1) a sterilizácie (§ 40 ods. 2).

Dôvodová správa k zákonu o zdravotnej starostlivosti uvádza, že „*informovaný súhlas musí byť preukázateľný (odsek 4), čo nemusí bezpodmienečne znamenať písomnú podobu*“ (5). S týmto tvrdením je v rozpore ustanovenie § 21 ods. 1 písm. b) zákona o zdravotnej starostlivosti, ktoré jednoznačne stanovuje, že zápis do zdravotnej dokumentácie obsahuje „*informovaný súhlas, odmietnutie informovaného súhlasu a odvolanie informovaného súhlasu.*“ V súčasnosti je teda v Slovenskej republike uzákonená výhradne iba písomná forma informovaného súhlasu, aj keď to zrejme nebolo pôvodným zámerom zákonodarcu.

Pediater a informovaný súhlas

Zásadný problém vzniká pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti maloletým. Tento problém sa týka bez výnimky všetkých praktických lekárov pre deti a dorast, gynekológov, prípadne aj iných špecialistov. Vo všeobecnosti a teda aj v oblasti poskyto-

vania zdravotnej starostlivosti platí ustanovenie § 8 Občianskeho zákonníka, podľa ktorého spôsobilosť na právne úkony vzniká v plnom rozsahu plnoletosťou. Tá sa nadobúda dovŕšením osemnásteho roku. Pred dosiahnutím tohto veku sa plnoletosť nadobúda len uzavretím manželstva. Inak platí, že maloletí majú spôsobilosť len na také právne úkony, ktoré sú svojou povahou primerané rozumovej a vôľovej vyspelosti zodpovedajúcej ich veku. To by teoreticky umožňovalo dávať súhlas so zdravotnou starostlivosťou aj dostatočne rozumovo vyspelým maloletým.

Kto je zákonným zástupcom maloletého upravené podľa § 27 Občianskeho zákonníka zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine. Nanešťastie zákon o zdravotnej starostlivosti obsahuje na udeľovanie súhlasu s poskytovaním zdravotnej starostlivosti osobitnú úpravu, teda medzi ním a občianskym zákonníkom je vzťah *lex specialis* a *lex generalis*. To vylučuje použitie ustanovenia občianskeho zákonníka na udeľovanie súhlasu s poskytovaním zdravotnej starostlivosti.

V praxi je časté, že starší maloletí (napríklad študenti stredných škôl) chodia k lekárovi samostatne, bez sprievodu rodičov. V zmysle zákona by teda maloletým bez zákonného zástupcu, ak by sa mal dodržiavať zákon o zdravotnej starostlivosti, nemala byť poskytnutá zdravotná starostlivosť s výnimkou neodkladnej zdravotnej starostlivosti. Jedným z možných riešení vyššie uvedených situácií je napríklad získanie súhlasu od zákonného zástupcu prostredníctvom telefónu či iného obdobného komunikačného prostriedku. Tu však možno oprávnené namietať, že problémom je preukázateľnosť takto poskytnutého informovaného súhlasu. Nemožno vylúčiť ani zaslanie informovaného súhlasu prostredníctvom telefaxy či elektronickej pošty.

Istým riešením tejto krajne nepríjemnej situácie by mohlo byť využitie priamo aplikovateľných ustanovení Dohovoru o biomedicíne. Podľa jeho článku 9, u pacienta, ktorý v čase zákroku nie je v takom stave, že môže vyjadriť svoje prianie, treba prihliadať na prianie, ktoré vyslovil s vykonaním zákroku skôr. To v spojení s jeho článkom 6 ods. 2 („*Na maloletom, ktorý podľa zákona nie je spôsobilý vyjadriť súhlas so zákrokom, sa môže zákrok vykonať jedine so súhlasom jeho zástupcu, inštitúcie alebo osoby, či orgánu*

ustanoveného zákonom.“) umožňuje udeliť súhlas s istými zákrokmi vopred, napríklad pri uzatvorení dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti maloletému s jeho zákonným zástupcom. Zákonný zástupca môže súčasne s uzatvorením dohody udeliť pediatriovi súhlas na niektoré bežné zdravotnícke výkony. Zákonný zástupca však musí byť pred takýmto udelením súhlasu vopred poučený, prípadne môže poučenie odmietnuť. Samozrejme, pred vlastným poskytnutím zdravotnej starostlivosti maloletému treba zistiť aj jeho postoj ku poskytovaniu zdravotnej starostlivosti. Týmto spôsobom možno eliminovať právne riziko, ktoré celkom reálne hrozí v prípade, ak by bola zdravotná starostlivosť poskytovaná maloletému bez súhlasu jeho zákonného zástupcu.

Poskytovanie informácií o maloletom

Maloletí pomerne často riešia pomocou návštevy lekára situáciu, v ktorej im pri školskej dochádzke hrozí napríklad písomné preverovanie vedomostí. Pedagogovia sa v praxi pomerne často zvyknú informovať o tom, či konkrétny maloletý bol u lekára. Lekár, pokiaľ by v takejto situácii poskytol informácie o svojom maloletom pacientovi by porušil povinnosť zachovávať mlčanlivosť o skutočnostiach, o ktorých sa dozvedel v súvislosti s výkonom svojho povolania vyplývajúcu z § 80 ods. 2 zákona č. 578/2004 Z. z. o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti, zdravotníckych pracovníkoch, stavovských organizáciách v zdravotníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Iba v prípade, ak by lekár mal od zákonného zástupcu súhlas na poskytovanie informácií takéhoto druhu, by sa nedopustil porušenia mlčanlivosti. Analogicky, ako už bolo uvedené pri riešení problému s informovaným súhlasom, aj v tomto prípade je možné uvažovať o písomnom zbavení mlčanlivosti lekára zo strany zákonného zástupcu vopred, v presne definovanom rozsahu.

Literatúra

1. Kováč P. Poučenie a súhlas pacienta. *Via pract.*, 2004, roč. 1(3): 191–194.
2. Kováč P a kol. *Súdne lekárstvo pre právnikov*. Bratislava: IURA EDITION 2005: s. 278.
3. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 40/2000 Z. z.
4. Zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
5. Dôvodová správa k zákonu č. 576/2004 Z. z. dostupné online na URL: http://www.nrsr.sk/exeIT.NRSR.Web.Webclass/NRCPT.ASP?WCI=NRCPT_Workitem&WCE=OpenDoc&WCU=188071 (sprístupnené 1. augusta 2007).

Logický nezmysel

V súvislosti s informovaným súhlasom obsahuje zákon o zdravotnej starostlivosti jeden doslova „unikát“. Podľa ustanovenia § 40 ods. 2, ktoré upravuje informovaný súhlas v prípade sterilizácie osoby nespôsobilej udeliť informovaný súhlas, treba získať informovaný súhlas zákonného zástupcu takejto osoby, doplnený o písomnú žiadosť „*a informovaný súhlas osoby nespôsobilej dať informovaný súhlas a rozhodnutie súdu na základe žiadosti zákonného zástupcu.*“ Nakoľko od osoby nespôsobilej získať informovaný súhlas nie je možné, ak uvažujeme logicky získať informovaný súhlas, nemožno splniť podmienky, ktoré zákon stanovuje pre sterilizáciu osoby nespôsobilej udeliť informovaný súhlas.

Záver

Súčasná úprava poskytovania informovaného súhlasu obsiahnutá v zákone č. 576/2004 Z. z. je v porovnaní s predchádzajúcim stavom určitým pokrokom v niektorých čiastkových oblastiach, avšak inde je zdrojom problémov v každodennej praxi. Zdravotníckym pracovníkom ukladá v praxi ťažko realizovateľné povinnosti, ktoré vážne ohrozujú plynulé poskytovanie zdravotnej starostlivosti. Zákon predovšetkým nerieši možnosť udelenia informovaného súhlasu dostatočne rozumovo vyspelými osobami, ktoré sú schopné robiť rozhodnutia o zdravotnej starostlivosti. Nemožnosť dodržiavať povinnosti uložené zákonom vedie nakoniec k ich hromadnému porušovaniu a ignorovaniu, pričom však existuje legálne a elegantné riešenie, ktoré autor prezentoval v tomto článku.

JUDr. MUDr. Peter Kováč, PhD.
Ústav súdneho lekárstva LF UK
Sasinkova 4, 811 08 Bratislava
e-mail: peter@kovac.sk